
TÜRKİYE'NİN İLK SOSYOLOJİ DERGİSİ: *ULÛM-I İKTİSÂDİYYE ve* *İCTİMÂİYYE MECMÛASI ve* 'MUKADDİME VE PROGRAMI'

*Adem EFE**

ÖZET

15 Kanûnu Evvel 1324/28 Aralık 1908'de ilk sayısını yayımlayarak neşir hayatına başlayan *Ulûm-ı İctimâiyye ve İktisâdiyye Mecmuası*, 1 Nisan 1327/1911'de 27. sayısıyla okuyucularına veda etmiştir. İki küsur yıllık yayım hayatıyla Türk sosyoloji ve iktisat tarihinde yeri doldurul(a)maz bir yer tutan dergi, ülkemizin ilk sosyoloji dergilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada mecmuanın kısa bir tanıtımı yapıldıktan sonra dergiler için önemli bir yer tutan yayım politikaları bağlamında mevkutenin 'Mukaddime ve Programı'nın günümüz sosyologlarının istifadesine sunulması uygun görülmüştür.

Anahtar Kelimeler; II. Meşrûtiyet, Basım-Yayım, Dergi, *Ulûm-I İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmûası*, Ahmed Şuayb, Câvid Bey, Rıza Tevfik.

GİRİŞ

Ğazete ve dergiler üzerinde yapılacak sistemli araştırmalar, basın tarihimiz için olduğu kadar, toplumsal ve kültürel tarihimiz ve toplumsal

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi ABD.

hafızamız için de büyük önem taşımaktadır. Gazete ve özellikle dergiler, belli bir çevrede ve zamanda geçen çeşitli olayların, duyguların ve düşüncelerin tespitini sağlayan kaynaklar olarak toplumsal hayatın, toplumsal hafızanın önemli bir kesiti değerindedirler. Dergiler toplumsal hafızanın birikim yeridirler. Bu bakımdan, ilkin kültür tarihçileri ve sosyologlar ve diğer bilim insanları yeri geldikçe toplumsal hafızanın birikim yerleri olan bu kaynaklara başvurarak günümüzdeki bazı problemlerin açıklanmasına ışık tutabilirler (Tütengil, 1960:23-24).

Burada ele aldığımız, dergi, II. Meşrûtiyet'in ilânından (23 Temmuz 1908/10 Temmuz 1324), 5-6 ay sonra yayın hayatına girmiştir. "Hürriyet'in İlânı" veya "Temmuz İnkılâbı" olarak da anılan II. Meşrûtiyet'in, ilk yılları, birçok alanda hürriyetlerin ilân edildiği dönem olarak kabul edilir. Bu sebeple herkes, dinî ve dünyevî düşüncelerini çekinmeden konuşup yazabileceğine inanmaktadır (Ömer Fevzi, 1326:373). İslamcı *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinin kurucularından Eşref Edib, "10 Temmuz 1324/1908'de memleket yerinden oynadı. Sanki kıyamet koştuk. Eli kalem tutan ortaya atıldı. Gazeteler, mecmualar Bâb-ı Âli'yi doldurdu. Biz de tasavvur ettiğimiz muhayyel mecmuamızı neşretmek hevesine düştük." (Eşref Edib, 1956:199-200) diyerek ülkedeki o zamanki sevinç gösterilerini ve basım yayın hayatındaki gelişmeleri anlatmaktadır. Esasında 1876-1908 yılları arasında uygulanan sansüre rağmen basın hayatında gelişmeler kaydedilmiştir. Matbaa sayısı artmış, kitap basımına hız verilmiş ve tercüme yayınlar çoğalmıştır. Ancak bu dönemde siyasi konularda görüş açıklanamaması edebi, ilmî ve fennî içerikli yayınların çoğalmasına sebep olmuştur (Gürsoy, 2008:207-221). Hürriyet'in İlânı ile birlikte sansürün kaldırılıp fikirlerin serbestçe söylenmeye başlamasıyla birlikte basım-yayım dünyasında büyük bir artış gözlenir. Öyle ki 1908'in ilk altı ayında süreli yayım çıkarmak amacıyla alınan ruhsatların sayısı 200'ün üzerindedir. Bu sayı 1909'da 353'e çıkmış, fakat 1910'da 130'a, 1911'de 124'e ve 1912'de 45'e düşmüştür (Varlık, 1985:125). Cemiyetlerin, partilerin birbirleriyle yarıştığı, her türlü fikrin serbestçe ifade edilebildiği II. Meşrûtiyet'in ilk yıllarında çoğulcu bir fikir ortamı egemendir (Toprak, 1985:126).

Böyle bir ortamda kökleri Tanzimat'a kadar uzanan fikir hareketleri serbestçe çalışma ve fikirlerini yayma imkânı bulmuşlardır. 1856 tarihlerinden itibaren Tanzimat aydınları, ülkenin siyasi ve sosyal problemlerine kendi içinde buldukları dünya görüşüne göre farklı bakış açılarıyla değerlendirmişler ve buna göre çözüm üretme yoluna gitmişlerdir.

Her birinin amacı *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* gibi büyük bir soruya cevap vermektir. Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi ana akımlar ve diğer bazı akımlar etrafında toplanan aydın ve devlet adamları ülkenin içinde bulunduğu kötü gidişe son vermek için görüşlerini parti programlarında ve gazete ve dergi gibi yayım organlarında neşretmeye başlamışlardır. Batıcılık akımına mensup sayabileceğimiz iktisatçı ve maliyeci Câvid Bey ve arkadaşları da bu okulun toplumbilim ve ekonomi dergisi olarak *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmûası (UIİM)*'nin etrafında toplanarak *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* sorusuna cevap arıyorlardı. Dergi yazarlarına göre ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulup kalkınması için dış yardımdan (istikrâz) başka dayanak yoktur. Küçük girişimler için ülkenin yetebilecek kaynakları vardır. Ancak burada bile rasyonel iş metotlarını öğrenmek için Avrupalılara muhtaç idik (Berkes, 2002:486). Dergi çevresi de devletin ve milletin yani Türkiye'nin kurtulması, modernleşmesi için Avrupa sermayesi ve rasyonel iş metotlarını alarak uygulamak gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda dergi çevresi, özellikle Rıza Tevfik, Batıcı akımın başat tezi olan modernleşmek, kalkınmak için Batılı kurum ve değerlerin aynıyla alınması gerekir iddiasını savunmaktadır. Ancak "din ve gelenek"lerimiz bunu engellemektedir. Bu engeli ortadan kaldırmak için din ve gelenekleri ikinci plana atmak veyahut onu hayatın dışına çıkarmak gerekir, düşüncesindeydiler.¹ Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulması için bir de Türk toplumunda özel girişimcilik ruhunun hemen uyandırılarak harekete geçirilmesini iddia ediyorlardı (Efe, 2002:82-84).

Dergi çevresi aynı zamanda pozitivist bir görüşe sahiptir. Özellikle Ahmed Şuayb, pozitivizme dayanarak sosyolojiye girmekte ve yeni

¹ Mehmet Âkif bu hususu şöyle dile getirmektedir:

"Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:
Medeniyette teâlisi umûmen Şark'ın
Yalnız bir yolu tâkib ederek kâbildir;
Başka yollarda selâmet gözetin gâfildir.
Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,
Aynı izden sağa, yahut sola hiç sapmamak.
Garb'ın efkârını mâl etmeli Şark'ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan, yâni.
İçtimâî, edebî, hâsılı her mes'elede,
Garb'ı taklid edemezsek, ne desek beyhûde.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zira, o belâ,
Bütün esbâb-ı terakkimize engel hâlâ." Bkz. Ersoy 2008:210.

akımlardan biyolojik sosyoloji diye tanınan yayınlardan faydalanmaktadır. *UİİM*, 1. sayıda (ss. 54-71) yayımlanan “Devlet ve Cemiyet” adlı makalesinde bunu açıkça göstermektedir. Fındıkoğlu bu bağlamda şunları ifade etmektedir: “pozitivizm ve pozitivist metodoloji ile Türk düşünce tarihinin ilişkisinin izleri arasında belki de en kuvvetlisi, hatta sosyolojik düşünce bakımından Auguste Comte-Ahmet Rıza münasebetinden daha anlamlı olanı”, *UİİM* yazı ailesi içindedir (Fındıkoğlu, 1962:14-15).

Anlaşıldığına göre Türkiye’de pozitivizmin felsefî boyutları ilk kez bu dergide ortaya konup, işlenir. Evrimcilik veya tekâmül derginin temel ilkesidir. Spencer’in etkisi altında kalan derginin yazarları evrim ve organik toplum görüşünde toplanırlar. Pozitivizmin felsefe boyutları ilk kez *UİİM*’nda işlenir (Akca, 1997:56).

Dergi çevresi ülkenin kalkınması için ekonomik ve toplumsal bir reform yapılması düşüncesindedir. ‘Mukaddime ve Program’ kısmında bu düşüncelerini vurgulamaktadırlar. Ülken bu konuda özetle şunları söylemektedir: Fikirden siyâsete ve siyâsetten fikre süratle geçmekte olan ve en yakın gaye olarak ictimâî reform fikrinde toplanan bu hareketler sırasında fikre ancak siyâsetten ve aksiyondan uzak olarak berraklığı ve aydınlığı kazandırabilmek mümkün olabileceğine inanan bir düşünür zümresi doğmaya başladı. Bu zümre içinde içinden de bir kısmı sonradan kendilerini günlük politikadan kurtaramadılar. Fakat hiç değilse başlangıçta felsefî düşüncenin istediği yukarıdan bakış ihtiyacı hepsinde duyulmakta idi. İşte bu hareket Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye dergisini meydana getirdi (Ülken, 1992:159-179).

Bir de derginin adındaki “Ulûm” kelimesi üzerinde duralım. Temmuz İnkılâbından hemen sonra neşre başlayan dergi adlarına bakıldığında birçoğunun logosunda “ulûm” kelimesinin olduğu görülür. Kara’ya göre süreli yayınlardaki bu “ulûm” kelimesi daha ziyade modern bilimleri ve bunların Osmanlı İslam dünyasına transferi ile ilgili problemleri ifade etmektedir (Kara, 2003:139). *UİİM*’nda da bu gerçekliği görebildiğimizi söyleyebiliriz.

1. DERGİNİN KİMLİK BİLGİLERİ

16x25,5 cm ebadında ve tek sütuna dayalı olan dergide gözü yormayan, okunaklı bir yazı tercih edilmiş olup, dizgi hatası ise asgari seviyededir. Bu durum, dergiyi yayımlayanların mizanpaj esnasında ne kadar titiz

davrandıklarını işaret etmesi bakımından kayda değerdir. Mecmûanın her sayısı 145 sayfadan; her cildi 570 sayfadan müteşekkildir. Kufi yazıyla dizilmiş olan derginin logosunun altında iki çizgi arasında "Her ayın 15. günü neşr olunur" ibaresi yazılıdır. 4. sayıya kadar ayın 15'inde yayımlanırken bundan sonra her ayın 1'inde çıkmaya başlamıştır. Düzenli olarak yayımlanan derginin neşir hayatında 31 Mart Vakası (31 Mart 1325/13 Nisan 1909) sebebiyle sadece bir sayılık bir gecikme yaşanmıştır. İlk sayısı 28 Aralık 1324/1908'de son sayısı 1 Nisan 1327/1911'de çıkan dergi 27 sayı olarak yayımlanmıştır. Ancak mecmuanın 18, 19, 20. ve 21. sayıları aynı nüshada 18-21 olarak yayımlandığı için (Davud, 1994:3-4), bazı kaynaklar, dergiyi 24 sayı olarak vermektedir (Uçman, 1989:138).

Cilt sıralaması sayılar itibarıyla şöyledir:

1., 2., 3., 4., sayılar 1. Cilt;

5., 6., 7., 8., sayılar 2. Cilt;

9., 10., 11., 12., sayılar 3. Cilt;

13., 14., 15., 16., 17., sayılar 2. Yıl 1. Cilt;

18-21., 22. sayılar 2. Yıl, 2. Cilt

23., 24., 25., 26., 27., sayılar 2. Yıl, 3. Cilt olmak üzere toplam 6 ciltte bir araya getirilmiş olan dergi 3300 sayfadan müteşekkildir (Davud, 1994:70).

Derginin ön kapağında kurucuları olarak Ahmed Şuayb, Mehmed Câvid (Maliyeci Câvid) ve Rıza Tefik Beyler; müdürü ve imtiyaz sahibi olarak ise Câvid Bey gözükmektedir. Nüshası 10 kuruş olarak belirlenen derginin, İstanbul'da, Bâb-ı Âli Caddesi, 66 numarada bulunan Hilal Matbaası'nda basıldığı anlaşılmaktadır. Derginin 1.-6. sayıları Hilal Matbaası'nda; 7.-24. sayıları ise Tanin Matbaası'nda basılmıştır (Akca, 1997:58).

Derginin arka kapağında da 1. sayının başında (s. 1-10)'da "Mukadime ve Program" alt başlığı ile sunulan makalenin kısa bir özeti mahiyetinde iki paragraflık bir yazıdan başka, mecmuanın, memlekette iktisat ve ictimâiyât (toplumbilim) ile meşgul olan bütün yazarlara açık olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra derginin sarrafiye, mâliye ve ticârete ait reklam alacağı ifade edilmektedir. Ayrıca yıllık abonesinin 1 Osmanlı lirası olduğu, İstanbul'da abone olanların evlerine kadar gönderildiği ve abone yapılan yerlerin adresleri açıklanmaktadır.

2. DERGİNİN YAZAR KADROSU

Dergide, imzasız yazılarla birlikte, çok sayıda isim kalem oynatmıştır. Bunlardan Ahmed Şuayb (38 adet); (Maliyeci) Mehmed Câvid (20 adet), (Feylosof) Rıza Tefvik (17 adet), Sosyolog Bedî Nuri (14 adet) makale ile önde gelmektedir. 21 adet de imzasız yazı vardır. Diğer yazarlar ise Asaf Nef'i, (Eğitimci) Satı Bey, Halide Salih (Halide Edib Adıvar), (Matematikçi) Salih Zeki, (Durkheimci) Ali Kâmî, Ali Said, Faik Nüzhet, Ahmed Muhtar, Dr. Edhem, Fazıl Ahmed, Hasan Tahsin, Darülfunûn Muallimlerinden Zühdü ile Mekteb-i Huleyle Muallimlerinden Zühdü (aynı şahıslar olabilir), İbnu'l-Hakkı Lütüfi, Orman ve Maden ve Zirâat Müdürü Cemal Bey, Ahmed Muvaffak, Maliye Müfettişlerinden Nazım, Mehmed Turhan, Nazım Ragıb, M., Sakızlı Ermenak gibi çeşitli meslek gruplarına mensup, önemli şahıslardır.

Yukarıda adı geçen yazarlar başta iktisat, felsefe ve sosyoloji olmak üzere psikoloji, tarih, fikir akımları, gezi yazıları, biyografiler, istatistik, siyâset ve eğitimle ilgili çok sayıda makale yayımlamışlardır.² Sosyoloji ile ilgili yazılar başta Sosyolog Bedî Nuri olmak üzere Satı Bey, Asaf Nef'i, Dr. Ethem ve Faik Nüzhet tarafından kaleme alınmıştır.

Derginin fikir gücünü oluşturan ve 'Mukaddime ve Program'ın yazarları Sosyolog Ahmed Şuayb, İktisatçı/Maliyeci Mehmed Câvid ve Felsefeci Rıza Tefvik hakkında kısaca bilgi verelim:

2.1. Ahmed Şuayb: 1876 İstanbul'da doğmuş, 1910 yılında 34 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir. Fatih Rüşdiyesi ile Vefa Lisesi'nde ortaöğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Mektebi'ne kaydolmuştur. Mezuniyetinden sonra Hakkı Paşa'nın yardımcısı olarak aynı okulda İdare Hukuku derslerini okutmaya başlamış, ardından çeşitli üst düzey görevler yapmıştır.

Yazı hayatına *Servet-i Fünûn* dergisinde başlayan edebi eserlerin bilimsel metotlarla ve sağlam bir kültüre dayanarak ele alınması gerektiğine inanan ve bu konuda psikoloji ve sosyolojiden de faydalanılmasını savunan A. Şuayb, kısa süren yazarlık hayatı boyunca Batılı eleştiri anlayışını ülkemize getirmeye çalışmıştır. Fransız düşünür Hippolyte Taine'den çok etkilenen A. Şuayb, Taine'in toplumu edebiyat aracılığıyla incelemeye tabi tutma yöntemini Edebiyat-ı Cedide çevresinde uygulama

² Bizim tespitlerimize göre dergide 152 adet makale yayımlanmıştır.

imkânı bulmuştur. Yazı hayatına edebi eserlerle başlayan Şuayb'ın hukûk ve sosyoloji alanında UIİM'nda "Fransa İnkılâbı" ve "Rusya Tarihi" ve "Avâmil-i İctimâiyye" gibi dikkate değer makaleleri yayımlamıştır.

2.1.2.Eserleri: *Hayat ve Kitaplar*, İstanbul 1317, *Hukûk-ı İdari I-II*, İstanbul 1326-1329; *Hukûk-ı İdare II. Sınıf*, İstanbul 1327; *Hukûk-ı Umûmiyye-i Düvel*, İstanbul 1328 (Uçman, 1989:138; Davud, 1994:2; Akca, 1997:46-48).

A. Şuayb Türkiye'ye organist ekolü getiren ve savunan ilk sosyologlarımız biri olarak kabul edilmektedir (İlyasoğlu, 1985:2166).

2.2.Mehmed Câvid: Derginin iktisat politikalarını belirleyen M. Câvid Bey, 1875 yılında Selanikli bir dönmenin oğlu olarak doğmuştur. 1896 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirmiştir. Ardından Ziraat Bankası'nda ve Maarif Vekâleti'nde öğretmen olarak görev yapan yazar, 1902 yılında devlet memurluğundan ayrılarak Selanik'e gitmiş ve orada İttihat ve Terakki ile birleşen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ilk üyelerinden olmuştur. Burada özel bir okulun (Mekteb-i Tefeyyüz) müdürlüğünü de yapmıştır (Tunaya, 1989:331). II. Meşrûtiyetin ilânından sonra politikaya atılarak İttihat ve Terakki hükümetlerinde Selanik ve Biga Mebusu olarak birçok kez Maliye ve bir kez de Nafia (Bayındırlık) bakanlığı yapmış, bir yandan da Mülkiye'de dersler vermiştir. Bu arada Ekonomi-Politik hocalığı yapmış bu alanda *İlm-i İktisad* adlı bir ders kitabı da yazmıştır (Ahmad, 1986:273).

1918'den sonra İttihat ve Terakki'nin dağılmasıyla beraber siyasetten çekilmiş, diğer bazı ittihatçılar gibi Divan-ı Harb'ta yargılanmış, ardından 100 gün kadar İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Nuri Bey'in evinde saklandıktan sonra 1919'da Avrupa'ya kaçmış uzun süre Fransa ve İsviçre'de yaşamıştır (Tunaya, 1989:567). İstiklal Savaşı'nın kazanılmasından sonra Türkiye'ye dönen Câvid Bey, İttihat ve Terakki'yi canlandırmak için girişimlerde bulunmuş (Zürcher, 1996:501), ardından Duyûn-ı Umûmiye'ye Dâyinler Vekili seçilmiştir (Tunaya, 1989:591. 26 Haziran 1926 yılında İzmir'de Mustafa Kemal Atatürk'e karşı tertiplenen bir suikast ortaya çıkarılmış ve bu girişimde Câvid Bey'in evindeki toplantılar ilk adım sayılmıştır. Afyon Mebusu Ali Bey'in başkanlığındaki İstiklal Mahkemeleri derhal İzmir'e gelmiştir. Mahkeme bu eylemde Dr. Nazım, Hilmi, Nail ve Câvid Bey'leri birinci derecede sorumlu bularak idama mahkûm etmiştir. Cezalar, kararların verildiği 26 Ağustos 1926 Perşembe günü saat 23.00'da infaz edilmiştir (Tunaya, 1989:593-602; Şerif Paşa, 1990:114).

Kültürü bakımından Fransa hayranı, tam bir liberal, Avrupa piyasalarının ünlü borç arayıcılarından olan (II. Meşrûtiyet döneminde dokuz defa dış borç alınmıştır) Câvid Bey, bir ülkede siyasi bağımsızlık (istiklâl-i siyâsî) kadar mali bağımsızlığın (istiklâl-i mâli) da var olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Bankası'nı "memleketin ailesi efradından" kabul eden, vergilerin eşitlik esasına göre hesaplanmasından yana olan Cavid Bey, İ'tibar-ı Milli Bankası'nın da kurucusudur.(Tunaya, 1989:331-333; Lewis, 1996:453-454).

Maliyeci olması münasebetiyle, söz konusu dergide, devletin geçmiş yıllarına ait istikrâzat raporlarının yayımlanmasını sağlamıştır.

2.3.Rıza Tevfik: *UİİM'*nda felsefe ağırlıklı makalelerin sahibi, filozof lakaplı, şair Rıza Tevfik, 1868'de Rumeli'nde Cesir-Mustafapaşa kasabasında doğmuştur. Babası mülkiye kaymakamlarından Hoca Mehmet Tevfik'tir. Emekli olunca İstanbul'da Alliance Israelite Okulu'nda hocalık yapmış, oğlunun da bu okulda okumasına imkân sağlamıştır. Rıza Tevfik bu okulda Fransızca ve İspanyolca öğrendikten sonra, lisenin son sınıflarını Galatasaray Lisesi'nde bitirmiştir. Yüksek öğrenimi için Mekteb-i Mülkiye'ye kaydolmuş, burada bir dergi çıkarmaya kalkması yüzünden okuldan atılmıştır. Daha sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydolmuş ve oradan diploma almaya hak kazanmıştır. Buradaki öğrenciliği sırasında birçok Tıbbiye öğrencisi gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarına katılmış; Gümrükte hekimlik ve Cemiyet-i Tıbbiye'de üyelik yapmıştır. 1908'de Meşrûtiyet hareketlerine karışmış, daha sonra siyâsete girmiş ve Edirne'den mebus seçilmiştir. Meşrûtiyet'ten önce ilk yazılarını *Malumât* dergisinde yayımlamış; kısa bir süre Servet-i Fünuncuların arasında kalmıştır. Daha sonra bu gruptan ayrılarak Ahmed Şuayb ve Mehmed Câvid ile birlikte *UİİM'*nü çıkarmaya başlamıştır. 1913-1915 yılları arasında *İctihad* dergisinde devamlı, yazılar yazmış; 1915 ila 1918 yılları arasında Celal Nuri tarafından yayımlanan *Edebiyât-ı Umûmi* dergisinde ve aynı yıllarda Satı Bey'in çıkardığı *Düşünce* ve 1916-1917 yıllarında *Bilgi* dergilerinde de belirli aralıklarla yazılar yayımlamıştır (Ülken, 1992:257).

Mekteb-i Tıbbiye'nin özellikle son dönemlerde gösterdiği bozulmalar sayesinde, dini, toplumsal gelişmenin önünde bir engel olarak gören ve bundan dolayı da ilerici olduğunu belirterek toplum değerlerine karşı çıkan bir aydın tipi yetiştirmekte önemli bir toplumsallaştırma işlevi gördüğü gerçekliğinden hareketle Rıza Tevfik'in de Beşir Fuad, Adbullah Cevdet gibi aşırı dindar iken kısa bir eğitim süresinin sonunda biyolojik ma-

teryalizmin savunucuları arasında yer aldığını görüyoruz.(Hanioğlu 1981:9-10). R. Tevfik dine ve manevi değerlere karşı olumsuz görüş ve tavır içindedir. Bu konuda daha da ileri giderek manevi ilimlere³ de aynı olumsuz tavır içinde olduğunu söyleyebiliriz: "...Sosyolociya gibi, psikolociya gibi, ahlak gibi ma'neviyata dair olan hususiyât-ı beşeriyeyi mütalaa etmek vazifesini deruhde eden ilimlere kat'i bir fen demek şöyle dursun ilim bile diyemeyiz. Hele fûnûn-ı kat'iyyeden hiç addedemeyiz."(Rıza Tevfik, 1313:275) ifadesi bunun bir göstergesi kabul edilebilir.

Özel bir lisede Türkiye'de ilk defa felsefe dersleri veren Rıza Tevfik'in ders notları *Felsefe Dersleri-Birinci Kısım* adıyla kitaplaştırılmıştır. Daha sonra *Istılâhât-ı Felsefe Lugatı'nı* yayımlayan bir ekibe katılmış, ardından Darulfünûn'da felsefe müderrisliği yapmıştır. R. Tevfik'in en büyük özelliği Türkiye'de felsefeyi öğretim haline koyan, Bergson'u ülkemizde tanıtan ilk kişi olmasıdır (Ülken, 1992:259).

Kısa bir siyasi hayatından sonra *Büyük Felsefe Kamusu*'unun birinci cildini yazmış ancak bitirememiştir (Akca 1997:49). Siyasi hayatında önce İttihatçılarla aynı safta olan R. Tevfik, İttihatçıları hürriyet fikrine ihanet etmek ve yeni bir buyurganlık devri hazırlamakta olduklarını iddia ederek görüş ayrılığına düşmüştür. Bu ayrılık onun Hürriyet ve itilaf partisine girmesine sebep olmuştur. Mütareke döneminde bu partide aktif rol almıştır. Bu siyasi tavrı onu Sevr Antlaşması'nda bulunmaya ve Kurtuluş Savaşı'na ilgisiz kalmaya zorlamıştır. Bu tavrı sebebiyle "Yüz ellilikler" listesine dâhil edilmiş ve bu münasebetle yurt dışında yaşamak zorunda kalmış, ancak 1943 yılında Türkiye'ye gelebilmiştir. Ülkeye dönüşünden sonra *Yeni Sabah* gazetesinde yazmaya başlamıştır. 1951 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Ülken, 1992:257-258).

Eserleri: Feylesof ve Doktor imzalarıyla makaleler yayımlayan R. Tevfik'in tespit edilen eserleri şunlardır. *Estetik; Ma ba'de't-tabiat Derslerine Ait Vesâik-Ontoloji Mebâhisi; Mufassal Kamus-ı Felsefe; Rubâiyyât-ı Ömer Hayyâm; Serâb-ı Ömriim; Textes Hourufous* ve *Teofik Fikret* (Ahmed Hilmi 1991:105).

3. DERGİNİN YAYIN POLİTİKASI VEYA SAVUNDUĞU FİKİRLER

Dergide adından anlaşılacağı üzere iktisat, sosyoloji ve diğer sosyal bilimlerle ilgili makalelere rastlanmaktadır. Derginin ekonomik yaklaşımı liberal, sosyolojik ve felsefî yaklaşımı organist, pozitivist ve evrimcidir.

³ Burada Dilthey'yen bir nitelendirmeyi kastediyoruz.

Ek kısmında yayıma hazırladığımız derginin kurucuları tarafından hazırlanan 'Mukaddime ve Programı'nda söz konusu mecmuanın bir iktisâdi bilimler ve sosyal bilimler dergisi olduğu belirtilse de Mehmed Câvid Bey'in etkisiyle olmalı ki daha ziyade iktisatla ilgili makalelerden, onların içeriğinin nasıl olacağından bahsedilmektedir. 10 sayfalık mukaddimenin yalnızca son 1 sayfalık kısmında sosyal bilimler alanındaki makalelerin muhtevasının nasıl olacağı ifade edilmektedir.

Derginin 'Mukaddime ve Program' adlı 10 sayfalık önsözüne bakıldığında yayın politikası anlaşılabilir. Derginin yayın politikasını veya savunduğu fikirleri burada ifade edilen görüşlerden çıkarsamak mümkündür. Buna göre:

1. Milletin ekonomik ve toplumsal eğitimine hizmet vermek suretiyle ilerlemeyi sağlamak.
2. Bazı Avrupa ülkeleriyle Amerika gibi ekonomik olarak ilerlemiş, sanayileşmiş büyük devletlerin ekonomik kalkınmaları model alınarak bu alandaki başarılarının sebeplerini araştırmak.
3. Osmanlı Devleti'nin bir tarım ülkesi olmakla birlikte aynı zamanda zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahiptir. Bu münasebetle öz kaynaklarımıza dayalı bir kalkınma modeli belirlemek. Bu bağlamda tarım ekonomisine dâir bilgiler vermek ve tarım istatistiklerini yorumlayarak okuyucularını bilgi sahibi yapmak.
4. Osmanlı ekonomisinin altından kalkamayacağı kadar büyük sermaye ve uzun zaman gerektiren sanayi yatırımlarının tesisine engel olmaya çalışmak.
5. Osmanlı Devleti'nde serbest piyasa ekonomisinin (serbesti-i mübâdele) işlemesine olanak sağlamak.
6. Yeni ticâret yolları vücuda gelmesinin sebeplerini araştırmak, ticâret öğretimi ve teşkilatı hakkında bilgi vermek, gençlere ticârete hazırlamak.
7. Bayındırlık işleri ve bayındırlık müesseselerinin tarihçeleri ve yıllık işlem hacimleri hakkında bilgiler vermek.
8. Meclis-i Mebusân'da ve Meclis-i Âyân'da iktisada dâir yapılan görüşme ve müzakereler ile sanayi, ticâret ve zirâat odalarının kararlarını yayımlamak.

9. Bütçe, maliye, vergi ve borçlar konusunda bilgi vermek, bu alandaki aksama ve noksanlıkları tespit ederek yayımlamak ve birtakım çözüm yolları önermek.
10. Anonim şirketler, borsa ve dış piyasalar hakkında bilgi vermek.
11. İdarî ve malî istatistikler yapmak.
12. İctimâiyyat (Toplumbilimleri) bu bilimlerin en büyük uzmanlarının feyizli yazılarını esas alarak bu ilimlerin bütün kolları hakkında bilgi vermek.
13. Devlet düzeninin, imar ve ıslahının sosyal bilimler tarafından sağlanacağı, bu yüzden devleti adamalarının sosyal bilimlerle ilgilenmelerini sağlamak.
14. Bilimsel gerçeklerin her şeyin üstünde olduğunu kabul ettikten sonra çevrenin övmesine veya yermesine bakmadan bilimde "devamlılık ve kararlılık" düşüncesini rehber edinmek.

Mukaddime ve Program dikkate alındığında derginin daha ziyade iktisat dergisi olduğu söylenebilir. Bunun karşısında sosyolojik ve felsefi yazıların ağırlığı göz önünde bulundurulduğunda ise onun sosyolojik kısmının ağır bastığı görülür (Davud 1997:5).

Sonuç olarak *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmûası*'nın yurdumuzda yayımlanan ilk bilimsel, ciddî ve sürekli bir sosyoloji dergisi olduğu söylenebilir (Krş. Sezer, 1989:40; Erkul, 1990:135-156). ▽

KAYNAKLAR

- Ahmad, Feroz, (1986), *1908-1914 İttihat ve Terakki*, Çev.:Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İstanbul.
- Ahmet Hilmi, (1991), *Muhalefetin İflası İtilaf ve Hürriyet Fırkası*, Nehir Yay., İstanbul 1991.
- Akca, Ümit, (1997), *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmûası'nın Türk Sosyolojisi-ndeki Yeri*, Hacettepe Üniversitesi SBE., Ankara, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Berkes, Niyazi, (2002), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz.:Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Davud, Yıldız Akpolat, (1994), *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmûası'nda Ahmed Şuayb'ın Sosyoloji Görüşü*, Atatürk Üniversitesi SBE. Sosyoloji Anabilim Dalı, Erzurum, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi).

- Efe, Adem, (2002), *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcılar ve Modernleşme (1908'den 1924'e)*, Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa.
- Erkul, Ali, (1990), "Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimaiye Mecmuası", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Sivas.
- Ersoy, Mehmet Âkif, (2008), *Safahat*, Yay. Haz.:Yakup Çelik, 5. Baskı, Akçağ Yay., Ankara.
- Eşref Edib, (1956) "Ebu'l-Ula Beyle Nasıl Çalıştık? Sırat-ı Müstakim'i Nasıl Çıkar-
dık", *Yeni Sebilürreşad*, C. 10, S. 238.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, (1962), *Comte ve Ahmet Rıza*, İstanbul Üniversitesi Ede-
biyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Gürsoy, Ülkü, (2008) "II. Meşrûtiyet Dönemi Dergileri üzerine Bir Değerlendirme",
Doğu Batı, Yıl:11, S: 46, Ağustos, Eylül, Ekim 2008.
- Hanioğlu, M. Şükrü, (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dö-
nemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981.
- İlyasoğlu, Aynur, (1985), "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştır-
maları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yay., İstan-
bul.
- Kara, İsmail, (2003), *Din İle Modernleşme Arasında*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Lewis, Bernard, (1996), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.:Metin Kıratlı, Türk Tarih
Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ömer Fevzi, (1326), "Nida-yı Ehl-i İslam", *Beyanu'l-Hakk*, C. 1, Aded: 17, 2 Muharrem 1326.
- Rıza Tefvik, (1313), "İbn Haldun'dan 3", *Maarif*, No: 118, 22 Haziran 1311/11 Muharrem 1313.
- Sezer, Baykan, (1989), "Türk Sosyologları ve Eserleri 1", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 1.
Sayı, İstanbul.
- Şerif Paşa, (1990), *Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, Nehir Yay., İstanbul.
- Toprak, Zafer, (1985), "II. Meşrûtiyet'te Fikir Dergileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye
Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yay., İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer, (1989), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul.
- Tütengil, Cavit Orhan, (1960), "Gazete ve Dergileri İnceleme Metodu", *İÜ. İktisat Fa-
kültesi Gazetecilik Enstitüsü Dergisi*, S. 1, İstanbul.
- Uçman, Abdullah, (1989), "Ahmed Şuayb", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İsam
Yay., İstanbul.
- Varlık, Bülent, (1985), "Tanzimat ve Meşrûtiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e
Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul.
- Yahya Kemal, (1971), *Edebiyata Dâir*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.
- Zürcher, Eric Jan, (1996), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul.